

tartás segít bennünket abban, hogy elkezdjünk figyelni egymásra, és nem csupán arra, hogy mi történik a saját fejünkben. Amikor mindenki érzékeny a másik rezdülésére, és sikerül következetesen együtt beszélgetnünk, gondolkodnunk. Amikor kialakulhat a dialógusnak és a közös tudatosságnak az az élménye, hogy közös problémáinkból van kiút. Amikor mindnyájan félbeszakítjuk egyéni ambícióink megvalósítását, megkérdőjelezzük és megvizsgáljuk korábbi feltételezéseinket. Amikor mindnyájan a tudatosságnak ugyanabban az állapotában kerülünk, amikor a védekezés, a vélemények és nézeteltérések egész szerkezete omlik össze és hirtelen átváltozik a barátság, a részvétel és az együttgondolkodás egységévé.

Az *Országépítő* folyóirat most induló rovata ezeknek a beszélgetéseknek a szerkesztett változataiból indít sorozatot, megidézve a Csütörtöki Iskolák homálybogarásainak hangulatát, ahol Kemény Bertalan szellemiségét őrizve, megpróbáljuk visszaadni a kocsmái beszélgetések, a családi összejövetelek, a közügyek félelem nélküli megvitatásának, az egymást megismerő, lélektől lélekig jutó meghitt beszélgetések becsületét.

Programsorozatunkat az Építész Továbbképző Kht. a szabadon választott akkreditált rendezvény kategóriába sorolta. A Falufejlesztési Társaság és a Magyar Építőművész Szövetség CSÜTÖRTÖKI ISKOLA közös programsorozatán eddig elhangzott előadások és beszélgetések:

2006 tavaszi félév • 03. 09. **Dr. Reischl Gábor:** *Tanulva tanítani* • 04. 13. **Puskás Ferenc:** *Uszkai kísérlet* • 05. 11. **Somogyi Győző:** *Az értelmiség kivonulása* • 06. 08. **Zaja Péter:** *Falusi iskolák*

2006 őszi félév • 09. 14. **Andrásfalvy Bertalan:** *A hagyomány, mint éltető erő* • 10. 12. *A Terror Háza története: 1956 aktualitása* • 11. 09. **Bogár László:** *Lokális és globális* • 12. 07. **László Tamás:** *Ünnepeink visszafoglalása*

2007 tavaszi félév • 02. 01. **Lányi András/Miklóssy Endre:** *Helyi demokrácia* • 03. 01. **Kemény Bertalan/Miklóssy Endre:** *Szolidaritás* • 04. 12. **Ertsey Attila:** *Ökoházak* • 05. 10. **Tanka Endre:** *A magyar föld-birtokpolitika zsákutcája*

2007 őszi félév • 09. 13. **Ónodi Gábor:** *Alföldi tanyák* • 10. 18. **Dr. Szaló Péter:** *Vidékfejlesztés* • 11. 08. **Laposa József:** *Hegyközségek* • 2. 13. **Meggyesi Tamás:** *Szakrális terek*

2008 tavaszi félév • 02. 07. **Medgyasszay Péter/Novák Erzsébet:** *Vályogházak* • 03. 06. **Ángyán József:** *Környezetgazdálkodás* • 04. 03. **Choly Daróczy József:** *„Csontfémek közt”* • 05. 15. **Sisa Béla:** *Népi építészeti emlékeink*

2008 őszi félév • 11. 11. **Grätz Antal:** *Élőnépi építész* • 10. 09. **Sebestyén József:** *Épített örökségünk védelme* • 11. 13. **Molnár V. József:** *Házépítés a régiségben* • 12. 11. **Jan-kovics Marcell:** *Szimbolikus gondolkodás*

2009 tavaszi félév • 01. 29. **Csányi Vilmos:** *Az emberi viselkedés az evolúció* • 03. 26. **Molnár V. József:** *Az emberélet szentsége* • 04. 23. **Düll Andrea:** *Ember az infrastruktúrában* • 05. 21. **Kopp Mária:** *A magyar népesség életminősége*

2009 őszi félév • 09. 24. **Dr. Csatári Bálint:** *Tények és víziók* • 10. 22. **Molnár V. József:** *Kerek Isten fája* • 11. 19. **Borsos Balázs:** *A magyar népi kultúra területi tagolódása* • 12. 17. **Pataky Emőke:** *Őrzésmódok*

2010 tavaszi félév • 02. 04. **Szabó Gellért:** *Faluközösségek* • 03. 18. **Dr. Vida Gábor:** *A fenntarthatósági dilemma* • 04. 15. **Hegedűs Zsuzsa:** *Merre tovább Magyarországon* • 05. 06. **Hetesi Zsolt:** *A felélt jövő*

Dr. Kopp Mária A MAGYAR NÉP ÉLETMINŐSÉGE

Dr. Kopp Máriáról sokan tudják, hogy őt az ember, az ember személyisége érdekli. Orvosként és pszichológusként dolgozott hosszú ideig a Pszichiátriai Klinikán, míg 1993-ban megalapította a SOTE Magatartástudományi Intézetét, ami az orvostanhallgatóknak orvosi szociológiát, kommunikációt, orvosi antropológiát, orvosi pszichológiát, bioetikát és pszichosomatikus orvoslást oktat. Ez teljesen új intézet, amelynek létrejöttét szinte a hallgatók harcolták ki, amikor a politikai változások idején a hallgatók harmada tagja volt az Egyetemi Tanácsnak és megszavaztatták, hogy ez az intézet létrejöhessen. Az intézet, amelynek alakulásától tudományos igazgatóhelyettese, rengeteg munkát jelent számára, többek között a pánikbetegség kognitív viselkedésterápiáját is itt vezették be, másodikként a világon. Most, amikor az Európai Unióban egyre komolyabb összegeket kívánnak szánni a lelki egészség fejlesztésére, régiókból őt kértek fel, hogy a politikusoknak tömören írja le, hogy mi a legfontosabb tennivaló ezen a téren. Beszélgetésünk talán hozzájárul ahhoz, hogy világosabban lássuk az épített környezet szerepét a lelki egészség szempontjából.

Sokat gondolkodtam, hogy vajon mi köze a pszichológiának, a társadalmi kutatásoknak az építészetnek. Az építészek között nagyon sokan nyitottak a közügyekre, a társadalom problémáira, így az ember és az emberi közösségekkel kapcsolatos, vizsgálatokra, ismeretekre is. De azért szeretném megnyugtatni, hogy a jelenlévők között nem mindenki építész vagy településtervező. A Csütörtöki Iskolánkon bárki részt vehet, aki a társadalom, a vidék problémái iránt érdeklődik.

Pedig a pályám kezdetén induló két vizsgálatom is nagyon szorosan kapcsolódik az építészetnek, az épített

környezet minőségéhez. A legelső epidemiológiai vizsgálatom Tatabányán volt, ahol három aknát figyeltünk. Minden nap odamentünk és minden bányásznak vizsgáltuk az egészségi állapotát. Nagyon rossz állapotban voltak a bányászok, de engem sok minden más is érdekelt, sok minden mást is bevettem a kérdőívbe.

A három aknában azt vizsgáltuk, hogy mik az egészségi állapot háttér tényezői, mivel függ össze. Tatabányán a bányászok akkoriban kifejezetten jó módúak voltak. Akkor épültek az új lakótelepek, de egy bányász, ha akarta, saját családi házat is nyugodtan tudott építeni valahol kint a domboldalon, és voltak, akik faluról jártak be dolgozni. A három közül az egyik egy nagyon demokratikusan szervezett akna volt, ahol az emberek büszkéek voltak, hogy ott dolgozhatnak. Ők kerestek egyébként a legjobban. Itt megegyeztünk, hogy munkaidőben vesznek részt a vizsgálaton. A második egy bürokratikus munkahely volt, ahol mindenhol ki voltak írva mindenféle büntető és szégyen táblák (például a késésekkel). Ott munkaidőn kívül kötelezték a bányászokat, hogy vegyenek részt a vizsgálatokon. A harmadik egy falusias akna volt, fehérre meszelt házzal, muskátlival az ablakában, ahol látszólag szabadon jöttek mentek a bányászok.

A legegészségesebbek a demokratikus, jól kereső, jól működő aknában voltak az emberek. A második volt a bürokratikus, és a legrosszabb egészségi mutatói a harmadik aknában dolgozóknak voltak.

Milyen összefüggések voltak kimutathatók a lakóhellyel és a munkahellyel? Vizsgálták-e, hogy a három lakóhelyfajta, tehát a családi ház, a lakótelepi lakás, illetve a falusi környezet és a munkahely fajtája között milyen a kapcsolat?

Általában, ha önmagában csak a lakóhelyi környezetet nézzük, akkor a családi házban lakók voltak a legegészségesebbek. De ha megnéztük a lakó-

hely és a munkahely összefüggéseit, akkor volt olyan csoportja a bányászoknak, akik egészségesebbek voltak, ha a bürokratikus munkahelyen dolgoztak, mégpedig a lakótelepen lakók. Az *Ergonómiában* megírtuk, és szerintem ez nagyon izgalmas, hogy a családi házban lakó bányászok egészségi állapota kiugróan jobb volt, ha a demokratikus aknában dolgoztak. A lakótelepen élők közül viszont azok voltak egészségesebbek, akik a bürokratikus aknában dolgoztak. Mindez nagyon határozottan kimutatható volt. Vagyis az, hogy az emberek közül sokan nem nagyon szeretik a lakótelepeket, mégis sokaknak elfogadható, és sokan választják a rendezettebb körülményeket.

Mi volt a másik vizsgálat, ami a lakókörnyezettel hozható összefüggésbe?

A másikat Juhász Pál professzorral végeztük, két budapesti családorvos körzetében vizsgáltunk meg mindenkit. Az egyiket a Gutenberg tér körzetében, egy sűrűn beépített belvárosi környezetben, a másik a MÁV tisztviselőtelep volt, kis kétszintes házakkal és kis kertekkel. Külön vizsgáltuk a GYES-en lévő édesanyákat. Akkoriban sokat beszéltek a GYES-neurózis fogalmáról. Az érdekes az volt, hogy a Gutenberg tér környékén lakó GYES-en lévő édesanyák között volt a leggyakoribb az öngyilkossági gondolatok aránya minden más csoporthoz képest. Egészen megdöbbentő volt! Nagyon magas volt a depressziósok aránya is. A MÁV lakótelepen élő GYES-en lévő kismamák viszont lelkileg a legegészségesebbek voltak. Ez mutatja, hogy mekkora szerepe van az egészségben annak, hogy egy fiatal anya, aki otthon marad a kisgyermekével, ki tud menni egy kiskertbe és tud beszélgetni a szomszédokkal. Gondolom, erről az építészeknek nagy irodalmuk van. A mi területünkön ez akkoriban nagyon izgalmas és újszerű volt. Egyébként a későbbiekben ezeket a vizsgálatainkat megismételtük, és

meg is jelentettük a *Mentálhigiéniá – Pszichoszomatika* c. lapunkban. A lakóhelyi környezetre vonatkozó eredményeink a későbbiekben is hasonlóak voltak.

Ezekben az epidemiológiai vizsgálatokban az izgalmas az, hogy egy ország lelki egészségi állapotát, mint egy természetes kísérleti szituációt is vizsgálhatják. Ezekből a vizsgálatokból az egész ország életminőségére vagy egyéb általános összefüggésekre is lehet következtetni, vagy a későbbi kutatások eredményeztek az egész országra kiható vizsgálati eredményeket? Mik jellemzik leginkább a magyar népesség életminőségét?

Nehéz volna másképp megállapítani, hogy egy ország egészsége és lelkiállapota hogyan változik. 1983-ban, 88-ban 95-ben, 2002-ben és 2006-ban végeztünk országos, reprezentatív felméréseket. Ez azt jelenti, hogy 83-ban 6000 embert vizsgáltunk, 88-ban 21 000 embert, 95-ben és 2002-ben 12 600-at és most fejeztük be a 2006-os követéses vizsgálatot 5000 emberrel, akik hozzájárultak 2002-ben, hogy újra felkeressük őket. Ezekben a felmérésekben védőnők mentek ki, általában egy órát beszélgettek az emberekkel és nagyon részletes pszichológiai, szociológiai és egészségre, életmódra vonatkozó kérdéseket tettek fel.

Már a 70-es évektől elindult egy nagyon súlyos egészségi rosszabbodás. A középkorú férfiak idő előtti halálózása hihetetlen magas nálunk. Annak a valószínűsége, hogy egy férfi ma Magyarországon megéri a 65. évét összességében 64%, de ez az érettségénél alacsonyabb végzettségűeknél 50% alatt van. 19 év a várható élettartam különbség a legalacsonyabb és a legmagasabb végzettségű férfiak között! Azt vizsgáltuk, hogy mi lehet a magyarázata, hogy a férfiak ennyivel sérülékenyebbek. Végül is mindannyian meghalunk, de mitől halnak meg az emberek idő előtt. Ez a legsúlyosabb és legnehezebb kérdés, és hogy mi magyarázza, hogy

ugyanezekben az évtizedekben a nőknek nem romlott ennyire az egészségi állapotuk.

Genetikailag is sérülékenyebbek a magyar férfiak, mint pl. az osztrákok? Ha jól tudom, a 60-as években jobbak voltak a mutatóink, mint az osztrákokéi. Mennyi most az európai átlag?

8–10 évvel tovább élnek a svédok, a svájciak élnek a legtovább. Magyarországon ez az átlag 69 év a férfiaknál, 77 év a nőknél. Ez valamennyit javult, de ezen belül nem javult a férfiak idő előtti halálozása. Ez nagyon tragikus jelenség. Ezt kezdtük vizsgálni, hogy ennek a háttérében milyen tényezők lehetnek. A legutolsó vizsgálatainkba már a Hofse de féle kulturális dimenziókat is bevettük, ő az IBM szociológusa. Mindenhol ahol van IBM üzem, Magyarországon is, fölvezték ezeket a dimenziókat: individualizmus-kollektívizmus, a bizonytalanságkerülés-kockázatkerésés, az ún. maszkulin-feminin tulajdonságok, a hatalmi távolság és a jövő-orientáltság. (A jövő-orientáltság nem volt benne eredetileg, ezt a távol-keleti munkatársak tették bele.) Ebből Hofse de már leírta, hogy mik a magyarok jellemzői, de mi vagyunk az elsők, akik egy reprezentatív mintán, a teljes országban megnéztük ezeket a jellemzőket. Nem volt meglepő, de talán a korábbiakhoz képest is fokozottan kimutatható volt, hogy nagyon individualisták vagyunk. Ez azért érdekes, mert melyek a világ legindividálisabb országai? Az Egyesült Államok, Anglia, Ausztrália, Hollandia és utána mi következünk. Az összes szomszédunk kollektivistább: a csehek, a lengyelek, a szlovákok, a németek. Egy kollektivistá társadalomban meg lehet mondani, hogy mit várunk el és az emberek nagyjából azt is csinálják, hajlandók közösen megmozdulni. Egy individualista társadalomban mindenkinek van valami ötlete, mindenki próbál valamit kezdeni, nagyon kreatív, sokszínű a társadalom.

Kik a legkollektivistábbak?

A távol-keletiek. Ott egy ember feloldódik a közösségben, a közös sikerekben, ez az ő saját sikere is, át tudja élni. Ez a magyarázata annak is, hogy akkor, amikor a japánok a világon a legtovább élők társadalmává váltak – és ott is óriási átalakulások voltak –, nálunk ennyire romlottak, főleg a középkorú férfiak életkilátásai. A japán társadalomban az emberek úgy érzik, hogy a közösséghez tartózás számukra mindennél fontosabb. Ha sikeres a társadalom, akkor az ő életének is van értelme és célja.

Akkor meg miért nem olyan Magyarország, mint Hollandia vagy az Egyesült Államok? Az individualizmus nálunk miért nem jár ugyanolyan eredményekkel? Ugyanolyan individualisták vagyunk, mint mások és mégsem vagyunk olyan sikeresek.

Az individualista társadalmakban a demokratikus alapon működő önkéntes társulások remekül együttműködnek. Figyeljük meg, nálunk mindenki akar valamit, mindenki próbál valamit, de két ember, három párt, két egyesület sem képes egy területen együttműködni. Magyarországon az együttműködés hiánya tapasztalható. A másik fő jellemző, hogy az ún. anómia értékvesztett állapot ezekben az államokban kifejezetten alacsony. Az emberek úgy érzik, hogy vannak közös értékek, közös célok és lehet tervezni a jövőt és van egy nagyon erős közösségi nemzeti azonosságtudat. Ez nagyon fontos és alapvető tulajdonság. Nálunk viszont...

A közös nemzettudat nem áll ellentmondásban az individualista gondolkodással? Annak ellenére, hogy minden amerikai állampolgár más és más az afroamerikaitól kezdve a bevándorlókig, hihetetlen sokszínű nemzet, mégis át tudják élni a közös nemzettudatot, hogy mennyire büszkék a nemzetükre.

Ne felejtse el, hogy Amerikában az iskolákban minden reggel elmondják a gyerekek, hogy büszke vagyok arra,

hogy az Egyesült Államok polgára vagyok. Nem tudom pontosan a szöveget, de minden áldott reggel a fekete gyerek és a magasabb rétegből jövő gyerek, a bevándorlók ezt mondják el, és kint van a zászló az amerikai házakon...

Tehát ez nem ellentmondás?

Egyáltalán nem, a hollandok is nagyon büszkék arra, hogy ők hollandok. A társadalmi tőke a bizalmat jelenti a társadalmon belül, a kölcsönösséget, a civil szervezetek erősségét. Azt, hogy egy építész bízhat a vállalkozókban, az társadalmi tőke. Szüleim azt mondták, hogy annak idején, ha egy mesterember ígért valamit, arra mérget vehettek, hogy betartja. Ma majdnem az a ritkaság, ha a mesterember betartja, amit ígért. Ma Magyarországon a társadalmi tőke foka nagyon alacsony, hiányoznak a közös értékek.

Leginkább a mostani válság mutatta meg, hogy ez a fajta bizalom micsoda gazdasági előny. Miközben állandóan arról hallunk, hogy válság van a világban, bebizonyosodik, hogy a pénztőke nem biztos alapja az emberiségnek.

Épp ideje, hogy rájövünk, hogy a társadalmi tőkét, a bizalmat, a kölcsönösséget, a civil szervezeteket, környezetvédelmi egyesületeket kell fejleszteni, hogy ez a valódi fejlődés alapja és nem csupán a GDP növekedés. A megdöbentő, hogy az anómia mutatók – ami a jövőkép hiányát, a közös értékek hiányát jelentetik – elképesztően rosszak. Andorka Rudolf vizsgálta ezt a 90-es évek előtt, már akkor is nagyon jellemző volt Magyarországon az anómia magas aránya. Már akkor elkezdődött, illetve kialakult a korai egészségromlás. Mindennek háttérében a legfontosabb a tartós, krónikus stressz állapota. Úgy tűnik, és a vizsgálataink egyértelműen bizonyítják, hogy ez a férfiakat jobban megviseli: ha nincs társadalmi jövőkép, nincsenek társadalmi közös értékek, hogy nem lehet bízni általában az emberekben. A

férfiak idő előtti halálkozásában a követéses vizsgálat szerint ennek nagyon komoly szerepe van. Úgy tűnik, hogy mi nők inkább a családdal, a barátokkal foglalkozunk, a közvetlen kapcsolatok fontosabbak a nők értékrendjében és ebben nincs akkora változás. A közös értékek a nőknek is fontosak, de ez nem volt kimutatható az idő előtti halálkozás hátterében.

Míg Svédországban vagy Hollandiában kb. az emberek 30%-a mond ilyet, hogy „legbiztosabb nem bízni senkiben”, „senki se törődik azzal, hogy mi történik a másikkal”, „hogyan az emberek általában aljasok, önzők és ki akarják használni a másikat”, addig Magyarországon ennek az aránya a 2007-i felmérések szerint 70–80%. Olyan társadalomban élünk, ahol az emberek túlnyomó többsége úgy érzi, hogy a társadalom ennyire ellenséges és nem lehet másokban bízni.

Ez tehát egy individualista társadalomban azt eredményezi, hogy az emberek kreativitása egymás ellen irányul, egymás ellen fordul az az erő, ami egyébként az együttműködésben nyilvánulhatna meg?

Igen, és van még egy tulajdonság, ami legfőbb jellemzője ma a magyar társadalomnak, és ez egyáltalán nem volt így a korábbiakban, a Hofstede-féle vizsgálatokban. A legmagasabb értékű a bizonytalanságkerülés. Ennek a legmagasabb értéket adták az emberek, majdnem 100%-ot, és ez a szorongásos állapotot jelzi. A mai magyar társadalom a leginkább szorongásos társadalom egész Európában. Ez elég megdöbbentő! Ennek ellentéte a kockázatkeresés. Az egész világon a leginkább kockázatkereső társadalom Amerika. Pont most írt erről Hofstede egy tanulmányt, Amerika a legkevésbé jövőorientált társadalom is. Nyakrafőre vették fel a kölcsönöket, hogy majd csak lesz valahogy. Ez tehát olyan társadalom, amely individualista, kockázatkereső, de nem jövőorientált.

A jövőorientáltság szempontjából a magyar társadalom nem áll a legrossz-

szabb helyen. Nem állunk túl jól, de nem vagyunk a legrosszabb helyen sem. Pár hete volt Magyarországon Hofstede professzor a Tudományos Akadémián, megkérdeztem tőle, hogy mivel magyarázza ezt a nagyon magas bizonytalanságkerülést, és hogy ez ennyire emelkedett az utóbbi években. Mit gondolnak mit mondott? Mitől ennyire szorongók, beszorítottak az emberek Magyarországon?

Azt mondta, hogy ez azzal függ össze, hogy egy országban milyen a jogbizonytalanság. Egészen megdöbbentem, mert ez tényleg így van. Gondoljunk bele, most kellett leadni az adóbevallásokat és nekem minden vállalkozó barátom azt mondja, hogy nem lehet áttekinteni egy vállalkozónak azt, hogy mik az elvárások és ráadásul azok is folyton változnak. Nálunk az egészségügyben az utóbbi években mindent örökké változtatnak! Azt, hogy mit várnak el az orvosoktól, hogy mikor és hogy lehet gyógyszer felírni és még sorolhatnám a számtalan változó előírást. Aki lelkiismeretes, ezeket egyszerűen nem képes betartani, de nem is lehet áttekinteni a szabályokat.

Hát még ha ismerné az építhetőségi munkát. Itt kicsoda rejtelmek vannak a jogbiztonság terén.

Ha az állatokat beszorítják és nem tudnak kimenekülni – az állatoknál vannak ilyen vizsgálatok – elkezdik marni egymást, egymásnak ugranak és ez szörnyű. Az emberi társadalom is így reagál. Tekinthejtük ezt természetes reakciónak, védekezési mechanizmusnak, hogy az ember, ha ilyen helyzetbe kerül, ha ennyire áttekinthetetlen a jogrend, akkor ösztönösen szabálytalanul intézi az ügyeket, mert az megoldást jelent. Az ország számára ez katasztrófa, de az egyén számára ez nagyon is elképzelhető. Még Andorka Rudolf írta le, hogy az anómia kérdések között van egy olyan, hogy az ember rákényszerül, hogy bizonyos törvényeket, szabályokat áthágjon. Ha nincsenek közös értékek, ha nem

lehet bízni az emberekben, akkor az egyén ösztönösen is rákényszerül arra, hogy megszegjen törvényeket, szabályokat. Ez ilyen helyzetben egészségvédelmi mechanizmus. A követéses vizsgálatunk is kimutatja, hogy ez az egyen anomia változó Magyarországon bizonyos alkalmazkodó képesség megnyilvánulása. Megkeressük a kiskapukat és megpróbálunk túlélni.

Ami a legizgalmasabb jelenségek egyike – összehasonlítva a többi EU ország vizsgálati eredményeivel –, hogy nincs még egy ország, ahol ekkora az eltérés az elvárt értékek és a valóság megélése között. Nálunk óriási az eltérés. Egy nemzetközi értékelés szerint, Magyarországon az emberek 86%-a azt mondja, hogy nem szabad adót csalni, miközben 90% azt mondja, hogy az emberek adót csalnak. A mi vizsgálatunkban 80–90% mondja azt, hogy az emberek általában rákényszerülnek arra, hogy bizonyos törvényeket, szabályokat áthágjanak. Az emberek szeretnék jogkövető módon élni, de egyszerűen úgy élik meg a mai helyzetet, hogy ez nem lehetséges. A férfiak, úgy tűnik, sokkal érzékenyebbek ezekre a problémákra, az általános társadalmi rossz közérzetre, és ebbe inkább belehalnak. Persze ez a nőket is megviseli. 2002-ben akiket megvizsgáltunk, azoktól megkérdeztük, hogy ki járul hozzá, hogy újra felkeressük 2006-ban. Megnéztük, hogy a 40–69 éves korosztályból kik haltak meg. A férfiak közül 8,8% halt meg a négy év alatt, ami nagyon magas arány. A nők közül 3,5%. Azt néztük, hogy mik voltak ennek az egyértelmű előjelzői. Nem eretnokség, most már nemzetközi lapokban is le tudtam írni, hogy ugyan a dohányzás egyértelműen veszélyes rizikófaktor, de távolról sem olyan fontos, mint a társadalmi hatások.

Mely rizikófaktorok a legveszélyesebbek? Mibe halnak bele a férfiak? Az ivásba?

Az alkoholnak kétirányú hatása van, a kis mennyiségű vörösbor kardiológiai

(szív- érrendszeri) betegségek esetében kimondottan védőfaktor.

A legveszélyesebbek a tartós stresszhelyzetek. Próbálok, de nagyon nehéz elfogadtatni az orvostársadalommal Magyarországon, hogy mennyire fontos tényező a stressz. Pedig Selye János, aki először írta le a stressz fogalmát, magyar volt. A lényeg az, hogy ő is azt mondta, hogy „a stressz az élet sója”. A stressz nem mindig veszélyes, hanem szükséges is. A kihívások, az új helyzetek nélkül nem fejlődnének. A stressz első szakasza, amikor az ember felkészül egy új helyzetre és megpróbálja megoldani, úgy érzi, hogy sikerül neki, ez nagyon kell a fejlődéshez. Kár, hogy ilyen helyzeteket, szerepjátékokat a gyerekeink ma nem tanulnak meg igazán. Talán falun, ott valamilyenre még mozognak. A városi gyerekeket viszik, mint egy csomagot, egyik helyről a másikra. Sporttal próbáljuk a természetes mozgást megadni nekik. Én tanyán nőttem fel a történelem viharai következtében, és 3 km-t gyalogoltam az iskolába. Szerintem nagyon jót tett nekem, hogy kútról húztam a vizet, télen is ki kellett menni a budira, mert az kint volt valahol a világ végén. Az ember ezekből az élethelyzetekből tanulja meg azt, hogy hogyan lehet megküzdeni a nehézségekkel. Ma az embereknek a fizikai stresszel való megbirkózási képessége sokkal gyengébb.

A stresszel való megbirkózás szempontjából a hosszú ideig agyonkényeztetett egy szem gyerek a legveszélyeztetettebb, aki túl van kímélve, aki nem ismeri a nehézségeket. A klinikán sok öngyilkossági kísérlet után hozzánk került fiatalal találkoztam. Elképesztő dolgokért kísérletek meg öngyilkosságot! Az ember nem is tudja elképzelni! Már az is ok lehetett, ha nem jött el a randira a barátja. De az is nagyon lényeges, hogy mitől alakul ki valakiben a krónikus stresszállapot. Ugyan is a stressz második szakasza az ellenállás, hogy az ember megtanulja, hogy ugyanazzal a nehézséggel újra és újra már sokkal könnyebben megbirkózik.

Ez is szükséges, hiszen nem fejlődnének enélkül. A harmadik szakasz, amely viszont már nagyon veszélyes: a tartós stresszhelyzet, amikor az ember úgy érzi, hogy akármit csinál, úgysem fog sikerülni, úgysem tudja megoldani a nehéz helyzeteket. Ezt nevezzük a tanult tehetetlenség állapotának. Mikor valaki a munkahelyi, családi, társadalmi problémák miatt úgy érzi, hogy úgysem tud ezzel mit kezdeni. Az embereknel az is nagyon veszélyes dolog, ha a jövőben bekövetkező problémákat is ugyanolyan stresszként éljük meg, mint a valódi stresszt. Például, amikor valaki állandóan azon gondolkodik, hogy mondjuk a gyerekének nem tud majd lakást venni, vagy azon, hogy nem tetszik neki a politikai helyzet és változtatni szeretne rajta és nem tud ellene semmit csinálni. Ha az ember tud valamit tenni, az már jó. De ha folyamatosan rágódik valamin, ami vagy bekövetkezik, vagy nem, amire nem tud igazán hatni, akkor az állandó stresszállapotot jelent. Erre bizony az ember nagyon is hajlamos. Tehát összességében ez a krónikus stresszállapot. Nézzük, hogy vajon Selye laboratóriumában mi történt az állatokkal a tartós stressz állapotában. Mind egyik elpusztult. Jeges vízben kellett úszniuk vagy áramütés érte őket, minden egyes állatnak vagy megállt a szíve vagy kilukadt a gyomra és összeomlott az immunrendszere. Az ember ugyanúgy belehal a tartós stresszhelyzetbe, mint a kísérleti patkányok, csak másfajta stressz ér minket. Ez az, amit az orvostársadalom egyelőre nem hajlandó elfogadni, hogy ettől megbetegszenek és meghalhatnak az emberek.

Konkrétan melyek ezek a helyzetek, amelyek ilyen állapotba hozhatják a középkorú férfiakat?

A hagyományos tényezők között a fizikai mozgás hihetetlenül komoly gyógyfaktor a krónikus stressz állapota, tehát a depresszió ellen is.

Mennyire depressziós a társadalmunk?

Több nemzetközi közleményben is leírtam és el is fogadják nagyjából, hogy a depressziós tünet-együttes a krónikus stresszállapot legjobb mérőeszköze. Tehát, ha egy ország népességét nézzük, akkor azok a tünetek, hogy valaki hajnalban felébred, nem tud aludni, kínzó gondolatai vannak és úgy érzi, hogy semmilyen munkát nem tud elvégezni, hogy elvesztette minden érdeklődését mások iránt, ez a tünetegyüttes jelenti a depressziós állapotot és ez nagyon komoly veszélyeztető tényező, önmagában is.

De hogy depressziós nép-e a magyar vagy sem? Mindig tiltakozom ellene, vizsgálataink során mindig ugyanazzal a kérdőívvel, depressziós skálával vizsgáltuk az embereket és nagyon komolyan változik a depressziós állapot. Tud emelkedni és tud csökkenni és igazából nem a mi vizsgálataink, hanem mások mutatták ki, hogy magyarokra nem a depresszió a jellemző.

Hanem mi?

A szélsőséges állapotok. Bipoláris típusnak vagy ciklotím típusnak nevezik azt, aki hajlamos nagyon lelkesedni és nagyon el tud keseredni. Művészek, tudósok között ez nagyon gyakori és összefügg az individualizmussal meg a sokszínűséggel. Gondoljunk bele, hogy mondjuk az 56-os forradalom csodálatos esemény volt, az egész ország hihetetlenül lelkesült állapotban volt. Szerintem akkor még a párttagok többsége is egyetértett. Ehhez hasonló volt a romániai forradalom idején is, amikor segíteni próbált az egész ország, vagy a nagy árvizek idején. Ha van igazi közös cél, akkor az emberek Magyarországon nagyon tudnak lelkesedni és mindent odaadnak. Viszont most nagyon magasak a depresszió arányok és folyamatosan emelkedtek. 1988 és 1995 között nagyon nőtt a depresszió arány, 1995 és 2002 között megállt az emelkedés, tehát nem nőtt tovább és most 2002 és 2006 között a feltétlenül kezelésre szoruló depressziósok aránya 13%-ról

majdnem 20%-ra emelkedett. Már majdnem minden ötödik ember Magyarországon kezelésre szorulóan depressziós lelkiállapotban van. A depressziósok túlnyomó többségét nem kezelik. Azoknak a férfiaknak, akik meghaltak négy éven belül, 24%-a, tehát minden negyedik, súlyosan depressziós volt, de csak 6%-ukat kezelték. Ma Magyarországon, főleg a férfiak, ha depressziósok, nem kerülnek orvoshoz, pszichológushoz.

A férfiak megpróbálják alkohollal oldani a feszültséget, mert az átmenetileg tényleg segít, de hosszabb távon nem megoldás.

A férfi depresszió külön jellemzője, ha valaki korábban békés, szelíd ember volt és egyszeriben agresszívvá válik. Az is megnyilvánulása a depresszióknak, hogy a belső feszültség a környezete felé tör ki. Összességében minden harmadik ember szenved már olyan fokú depresszióban Magyarországon, ami csökkenti a munkaképességét. A férfiak 18%-a kezelésre szorulna, de nincs erre hálózat. Nem is értem, elképesztő, hogy miközben Magyarországon ilyen a helyzet és az Európai Unió, a WHO, mindenki azt mondja, hogy ezzel komolyan foglalkozni kellene, akkor bezárják a Lipótot és gyakorlatilag az összes olyan ambulanciát, ahol ingyen kezelték a pszichiátriai tünetekkel, problémákkal hozzájuk forduló betegeket. Arra akarják rákényszeríteni az embereket, hogy menjenek magánorvosokhoz vagy magán-pszichológusokhoz, amit a gazdagok meg tudnak fizetni, de a legtöbb ember, akinek szüksége van rá, nem.

Mi védi meg a férfiakat?

Az a férfi, akinek felesége van és jó házasságban él, ötször kisebb valószínűséggel hal meg 69 éves kora előtt. Tehát a jó feleség, a jó házasság nagyon komoly védőfaktor. Akiknek jó a kapcsolatuk, kevésbé dohányoznak és isznak, egészségesebben élnek, ez összességében ötszörös védelmet jelent. (Igaz, egy rizikófaktorral rossz-

szabb helyzetben vannak, akik jó házasságban élnek: az elhízás szempontjából.) A férfiaknak nagyon fontos a házasság. Érdekes, a nőknek nem annyira, jobban meg tudnak lenni házastárs nélkül.

A nők számára mi a legfontosabb?

Általában a jó kapcsolatok. A nők egyik társas kapcsolatuknak a zavarát vagy problémáját ellensúlyozni tudják egy másikkal. Azok a nők, akik azt mondták, hogy minden kapcsolatuk nagyon rossz, azok hétszeres valószínűséggel haltak meg 69 éves koruk előtt, de akinek van olyan kapcsolata, lehet gyerek, barátnő, munkatárs, ami nagyon fontos számára, az őt nagyon komolyan megvédi. Ezért van az is, hogy a nők idősebb korban általában a magányt jobban el tudják viselni. Végeredményben a férfiak számára sokkal fontosabb védőfaktor a házasság, bár a nőknek is fontos. Ha egy férfinak van gyereke és jó a kapcsolata a gyerekével, az négyszeres védettséget jelent, akkor is, ha minden rizikófaktor szerint kontrolláljuk az adatokat. Sokszor a középkorú férfiaknak fontosabb a gyerekekkel való jó kapcsolat, mint a nők számára. Persze egy fiatal anya nagyon szoros kapcsolatban van a gyerekével. Hasonló analógiát találtam az állatvilágban. Leírták, hogy azok a majmok, ahol állandóan harcolnak a dominancia sorrendért, a hímek ugyanolyan hamar elpusztulnak, ugyanúgy elmeszesednek a koronáriáik, mint az emberférfiaké nálunk Magyarországon. De ha az emberszabású majom sokat játszik a kölykeivel, az komolyan megvédi. Tehát sokkal tovább élnek azok a majmok, amelyek játszanak a kölykeikkel. A gyermekkel és a házastárral való jó kapcsolat sokkal komolyabb védőfaktor, mint ha valaki nem dohányzik.

A férfiak számára még nagyon komoly védőfaktor a munka. Nyilván nekünk, nőknek is fontos a munka, de a munkahelyi bizonytalanság a férfiakat nagyon súlyosan károsítja. Ki lehet számítani, hogy mennyi plusz halált

jelent a munkahelyi bizonytalanság, amiben ma az emberek többsége él. A férfiaknál tudtuk kimutatni, hogy az általános társadalmi értékvesztés, bizalmatlanság, az anomias állapot önálló stresszfaktor, amitől a halálozás megnő. Nyilván arról lehet szó, hogy nekünk nőknek a közvetlen kapcsolataink fontosabbak és az értékrendünk más. Azt szoktam mondani ennek alapján, hogy a férfiak tanulhatnának a nők értékrendjéből és ne a nők akarjanak olyanok lenni, mint a férfiak.

Vajon mi védi a nőket?

A nők értékrendjében nagyon sok minden fontos. Ha belegondolok, én nagyon sokat dolgozom, de hazafelé menet már azon gondolkodom, hogy mit fogok főzni, vagy hogy mit csinálnak az unokáim.

A férfiaknál még az anyagi siker vagy lemaradás is nagyon súlyos veszélyeztető faktor.

Mi, nők is ludasak vagyunk abban, hogy a jó kocsi, a jó anyagi helyzet a férfiak értékmérője. Egyértelműen kimutatható volt a vizsgálatainkból, mikor védi ilyen szempontból a férfit a párja vagy akár a lánygyermek is. Ha nem rágja a fülét, hogy „lám a szomszédnak jobb kocsija van”, hogy „többet tudnak utazni”, hogy „jobb helyzetben vannak”. Most az utolsó vizsgálatunkba be is vettünk házaspárokat. Külső és belső értékeket vizsgáltunk. Kiderült, hogy a belső értékek fontosabb egészségvédők, a harmónia, a jó kapcsolat, mint a külsők, a siker, az anyagi helyzet, a jó megjelenés. Ezek is fontosak, csak sorrendben a belsők fontosabbak. Valójában a férfiak úgy érzik, hogy ők a felelősök Magyarországon a családok helyzetéért. Én ezt nagyon igazságtalannak érzem a férfiakkal szemben. Vannak feminin és maszkulin társadalmak. A maszkulin társadalom az, ahol erős a rivalizálás, a versengés, ahol a dominancia sorrend nagyon fontos, és ahol nagyok a nemek közötti eltérések, ahol egész mást várnak el már kisgyerek kortól

egy fiútól és egy lánytól. A feminin társadalmat úgy határozta meg Hofstede, hogy a belső értékek a fontosak, a női értékek, az összetartozás, a harmónia, és kicsik a nemi szerepek közötti eltérések.

Melyek a legfemininebb társadalmak?

Hofstede szerint a legmaszkulinabb társadalom a japán. (Hallottam, hogy a japán orvosnők pl. a laborban mosogathatnak, kb. ilyen szerepük van.) A legfemininebbek a skandináv országok és Hollandia. Hollandia nagyon individualista, de nagyon kicsik a nemi elvárások közötti különbségek és a férfiak is megengedhetik maguknak, hogy gyöngédek, kedvesek legyenek. A férfiaktól nem várják el, hogy ő legyen a családfenntartó, nem várják el, hogy a külső világban, a harcban erős legyen. A magyar társadalom erősen maszkulin. Van egy kis változás a fiataloknál, de azért maszkulin a társadalom. Itt a férfiak is azt várják el maguktól, hogy előrejussanak. Sok férfi a kocsijával méri saját értékét. Rá is kérdeztünk erre. Érdekes, hogy mennyire megjelenik a külső státusz egy kocsi-ban ma Magyarországon. Illetve aki nem azon méri, az nagyon szerencsés, mert az nem vesz részt a dominancia-harcban. De a nők is ezt várják el általában a férfiaktól. Ez a fogyasztói társadalom lényege, hogy egy ember a saját értékét az anyagi javakon méri, és azt hiszi, hogy attól lesz boldogabb. A fogyasztói társadalom természetrajza a fogyasztói ideál: ha meguntam a kocsimat, lecserélem egy jobbra, ha meguntam a nőmet, lecserélem egy jobbra. Egy ilyen életben mindig van jobb. És nincs egy másik személy, aki mindennél fontosabb!

Tehát a nő a férfi számára a legkomyabb védőfaktor és a legsúlyosabb veszélyeztető tényező is. Nem kellene a hölgyeket megkérni, hogy mentsek meg a középkorú férfiakat?

Már sokszor elmondtam a finn férfiak példáját. Finnországban az 1960-as években ugyanilyen rosszak voltak a

mutatók, és akkor a finn nők kimentek az Egészségügyi Minisztérium elé tüntetni: „segítsétek, hogy megment-sük a finn férfiakat, mert nem akarunk özvegygé válni”. Magyarország az özvegyek országa. A finn nők hihetetlen eredményeket értek el, és nagyon rövid idő alatt.

Milyen módszerekkel?

Észak Karéliában indították ezt a programot, ott volt a legsúlyosabb a helyzet. Magyarországon is nagy különbségek vannak a régiók között. A lényeg a társadalmi tőke erősítése volt. Elég sok pénzt szántak erre. Mindenhol megszervezték, minden kis faluban mindenkit mozgósítottak, aki ott részt vett a közéletben. Civil szervezetek, önkormányzatok, egyházak, orvosok, mindenki számított. Összefogtak és azt figyelték, hogy egy közösségben mikor kezd valaki lecsúszni, kezd-e valaki olyan helyzetbe kerülni, amikor már veszélyeztetett, és akkor összefogtak. Kidolgoztak millió módszert arra, hogyan lehet azt az embert visszahozni a társadalomba. Gondoljunk bele, látja az ember a Balaton-felvidéken, hogy isznak és hogy csúsznak lefelé az emberek, mert nincs munkájuk. Erre kellene ma Magyarországon módszereket kidolgozni. Kitalálni, hogy mit tud csinálni az ember, ott helyben. Mindenki álljon oda mellé. Ez a helyi szerveződés. Ez volt a titka a finn nőknek. Hihetetlen eredményeket értek el ugyanolyan rossz helyzetből, mint amilyen most van nálunk. Az egyik legjobb mutatókkal rendelkező országgá váltak néhány év alatt.

Mi itt hiába mentünk volna az Egészségügyi Minisztérium elé, bármit is mondani, senki sem figyelt volna ránk!

Pedig meg kell oldani, hogy ott helyben tudjon valami értelmes dolgot csinálni az ember. Mert hiába próbál összefogni az egész falu, ha látják, hogy valaki alkoholistává kezd válni, de nem tud napközben máshova elmenni, csak a helyi kocsmába. Mert ott legalább együtt vannak és szeretik

egymást, mikor jól leisszák magukat, mert nincs munkahelyük. A foglalkoztatást nagyon nehéz pénz nélkül megoldani. Az is biztos, hogy mindezt tétlenül nézni bűn. Mert sok mindent lehetne csinálni még pénz nélkül is: pl. az idősek és a fiatalok segítsenek egymásnak. Finnországban erre kidolgoztak mintákat. Sőt a társadalmi tőke erősítéséhez nem is igazán pénz kell. A legfontosabb, hogy a bizalom erősödjön, hogy pozitív jövőképe legyen az embereknek, hogy egyáltalán a társas kapcsolatok normalizálódjanak. Egy kapcsolatban nagyon sokat számít a másik pozitív visszajelzése, hogy valaki mennyire ismeri el a másikat. Hogy mennyire mutatjuk ki, hogy a másik mennyire fontos számunkra. Ez pedig alapvetően nem pénz kérdése.

Milyen magatartást kell követnünk vagy megtanulnunk, hogy kiegyensúlyozottnak, boldognak, elégedettnek és pozitívnak érezzük magunkat?

Az ember társadalmi lény. Az embernek szüksége van a közösségre, a közösséghez tartozás alapvető igényünk. Amikor beáramlottak a falvakból az emberek a városokba és gyökértelené váltak, egyszeriben megnőtt az öngyilkosságok száma, a lelki zavarok gyakorisága, kialakult az anómiás állapot. Viszont a fogyasztói társadalom mit képvisel? Azt, hogy a magányosan szorongó emberekből legyen minél több, mert azt lehet manipulálni. A magányosan szorongó ember bámulja a tévét és ha meglát egy új reklámot, rohan és megveszi az új hajfestéket vagy cipőt, mert azt hiszi, hogy attól lesz boldog. Sajnos emögött óriási érdekek állnak.

Miért nem azzal foglalkozik igazából a szociálpszichiátria, illetve az orvostudomány, hogy az emberi személy kifejeződhessen, hogy embernek való, emberhez méltó életet tudjon élni?

A pszichológia korábban nem foglalkozott a boldogsággal. A boldogság a pszichológiai szótárakban nem szerepelt, csak a filozófusok foglalkoztak

vele. Most már az ún. pozitív pszichológia nagyon fejlődő irányzat. Csík-szentmihályi Mihály könyveit nyilván sokan olvasták, ő ennek az egyik meg-alapozója, mondhatni a legismertebb pszichológus ma a világon. Nagyon örülök, hogy mi is bevettük az élet értelmének kérdéseit a legutóbbi nemzetközi vizsgálatunkba, pedig

nagyon sok kollégám tiltakozott ellene. Olyan kérdések vannak benne, hogy: „*az életem egy nagyobb terv része*”, „*az életemnek van értelme és célja*”, „*meg tudok-e bocsátani magamnak és másoknak*”.

Kiderült, hogy ezek a kérdések az egészség nagyon komoly előjelei. Szoros kapcsolatban vannak a vallá-

sossággal, de nem teljesen azonosak vele. Vannak magukat vallásosnak mondó emberek, akik nem hisznek az élet értelmében és kevésbé védettek. A rendszeres vallásgyakorlás, a vallásosság nagyon komoly védőfaktor, lelki egészségvédő. De a legfontosabb az ember boldogsága szempontjából az élet értelmébe vetett hit.

A VÁNDORISKOLA FÉLÉVES MUNKÁJÁRÓL

„*Kezdetben volt az Ige, és az Ige Istennél volt, és Isten volt az Ige.*”

János 1:1

„*Kezdetben teremté Isten az eget és földet.*”

Mózes 1:1

„*Teremté (...) az Isten az embert az ő képére (...) férfiuvá és asszonnyá teremté őket.*”

Mózes 1:27

„*És megáldá Isten őket, és monda nékik Isten: Szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek be a földet és hajtsátok birodalmatok alá.*”

Mózes 1:28

Birodalmunk alá hajtani a Földet, anynyit jelent, mint művelni azt, és gazdálkodni az erőforrásaival. Mi ebben az építész feladata? Erről szolt ez a félév. Ha eltekintek az előzetes vitáktól és a közösen elvégzett munkára összpontosítok, akkor a következőkben felsorolt eredményekről számolhatok be 2010. tavaszi szemeszterével kapcsolatosan:

1. Szilágyi Szabolcs, ifjú vándor a Kós Károly Egyesülés rácalmási konferenciáján felvetette, hogy ha Pécs 2010-ben Európa Kulturális Fővárosa, akkor az Egyesülésnek, és vele együtt a Vándoriskolának is ott a helye. A kezdeményezéshez lelkesen kapcsolódott több vándoriskolás is, akik közül két nevet emelnék ki. Varjasy Anikó, aki éppen Dévényi Sándor mesternél

tanult, a helyszíni szervezés és a pályázat-előkészítés irányítója lett, míg Tóth Péter, mestermunkáját készítő vándor a pályázat célkitűzéseinek összegyűjtésében és megfogalmazásában segítette az ötletgazdát. Közös munkájuk eredményeképpen többségünket megmozgató pályázattal tudtuk kezdeni a félévet. A pályamunkák bemutatása megérdemelne egy külön írást. Itt csak a résztvevők listáját áll módomban közölni:

Borbás Péter, Csóka Balázs, Dárdai Balázs, Dénes Albert, Füzes András, Kovács Pál, Madár Ivett- Mike Diána alkotta csapat, Mezei Zsófia, Nemes Dávid, Szakos Hajnal, Szilágyi Szabolcs, Tóth Péter, Varjasy Anikó adott be pályázatot.

Szakos Hajnal, ifjú vándor terve kapta a résztvevőkből alakult zsűri legtöbb szavazatát. A győztes pályamű olyan pihenőalkalmatosság, amely a pécsi Barbakán kertben két sétáló utat köt össze, és körülölel egy mandulafát, amit az utcabútor megépítésekor lehet kiültetni. A győztes tervet – a vise-grádi táborok mintájára – kalákában akarjuk megépíteni.

2. Két éve útjára indult egy kezdeményezés, amely a kéthetente péntekenként működő vándoriskolai műhely tematikájának új rendszerbe szervezését célozta meg. A rendszer lényege, hogy a Vándoriskola hat fél-éve során folyó műhelymunkát hat témakör köré csoportosítjuk, mely

témakörök nélkülözhetetlenek egy ma hazánkban szakmáját gyakorló építész tervező számára.

A tematikát melynek fő címei alább olvashatók, a következő konzultációs testület hozta létre 2008. elején: Csernyus Lőrinc, Erhardt Gábor, Kovács Ábel, Terdik Bálint, Tóth Péter, Török Ádám

- Kárpát-medence
- Kelet – Közép – Nyugat – Lét- és térelméleti összefüggések
- Organikus építészeti törekvések
- Ökológikus építészet
- Modern építészet
- Kortárs építészeti tendenciák

Ebben a félévben tehát az ökológikus építészet mibenlétét tanulmányoztuk. Az alapfogalmak tisztázása, valamint az alapvető ökológikus törekvések és társadalmi szervezetek megemlézése után építészeti válaszokat és részletmegoldásokat vizsgáltunk meg. A válaszokat a táj, a település és az épület léptékében is kerestük. Ennek a széles spektrumnak az áttekintése közben a település-, a kert- és a háztervezésen kívül elkalandoztunk a gazdálkodás területére is, ami szintén fontos tényezője a tájalakításnak.

Jelen írás végén olvasható témamegjelölésekből és irodalomjegyzékből pontosabb képet lehet kapni a pénteki találkozásokról.

3. Dénes Albert, vándor kezdeményezésére elindítottunk egy reggeli előadássorozatot, melynek segítségé-